

Dr med. Mateusz Fonberg (1840–1880) – świadek narodzin Szpitala Wolskiego w Warszawie

Pneumonol. Alergol. Pol. 2006; 74: 435–439

Fot 1. Mateusz Fonberg (ok. 1870 r.)

Dr med. Mateusz Fonberg był pierwszym lekarzem naczelnym Szpitala Wolskiego, w którym pracował od momentu jego powstania w 1877 roku do swojej nagłej śmierci w wieku zaledwie 40 lat.

Rodzice i dom rodzinny

Ród Fonbergów pochodził z Warmii i należał do klasy przemysłowej. Pradziad Mateusza Fonberga został sprowadzony w XVIII wieku przez podskarbiego Tyzenhauza do Grodna, do sławnych fabryk krajowych. Następnie rodzina osiadła w Białymstoku.

Ojciec

Ojcem Mateusza był Ignacy Fonberg (1801–1891), profesor chemii i lekarz, następca Jędrzeja Śniadeckiego w katedrze chemii Uniwersytetu Wileńskiego. Napisał wiele dzieł z dziedziny chemii, w tym *Słownik wyrazów chemicznych* (Wilno, 1825) i trzy-

tomowe dzieło pt.: *Chemia z zastosowaniem do sztuk i rzemiosł* (Wilno, 1825–1827), stając się współtwórcą polskiej terminologii chemicznej. Wspólnie z lekarzem Feliksem Rymkiewiczem (1799–1851) opublikował *Wiadomość o cholery i o sposobach oczyszczania powietrza w czasie panującej zarazy* (Wilno, 1831), która powstała w odpowiedzi na pierwszą epidemię tej choroby na ziemiach Królestwa Polskiego i była prawdopodobnie pierwszą polskojęzyczną publikacją na ten temat [1]. Ponadto opisał skład chemiczny wody mineralnej w Druskiennikach, czym przyczynił się do spopularyzowania tego modnego również obecnie uzdrowiska, w którym do dziś znajduje się ulica jego imienia.

W 1832 roku Uniwersytet Wileński przekształcono w Akademię Medyko-Chirurgiczną, a w 1840 roku przeniesiono część profesorów, w tym Ignacego Fonberga, do nowoutworzonego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie. Tam Ignacy Fonberg urządził nowoczesną pracownię chemii i był profesorem nieprzerwanie do 1859 roku, a następnie mieszkał do swej śmierci w 1891 roku.

W 1848 roku profesorowie Polacy zostali usunięci z Uniwersytetu Kijowskiego z powodu narastających konfliktów na tle narodowościowym, ale Ignacego Fonberga pozostawiono, gdyż nie było tej miary chemika Rosjanina, który mógłby go na tym stanowisku zastąpić.

Ignacy Fonberg był demokratą, czemu nie omieszkał dać wyrazu podczas wizyty cara Mikołaja I na Uniwersytecie Kijowskim. Zgodnie z anegdotycznym przekazem, zanotowanym przez studenta Uniwersytetu Kijowskiego, dr. Wacława Lasockiego, car, usłyszawszy nazwisko Fonberga, zapytał go, czy jest krewnym petersburskich von Bergów, na co Ignacy Fonberg spokojnie odrzekł: „Niet, Wasze Wieliczesstwo, ja syn wilenskago kuźnieca”. (Ojciec jego, a dziad Mateusza Fonberga, był właścicielem pracowni powozów i wyrobów żelaznych w Wilnie) [2].

Matka

Matka Mateusza Fonberga, Maria, z domu Zawadzka, była córką Józefa Zawadzkiego, znanego księgarza i wydawcy wileńskiego, który między innymi publikował dzieła Adama Mickiewicza.

Fot. 2. Mateusz Fonberg (po lewej) z bratem Włodzimierzem (ok. 1870 r.)

Bracia

Mateusz miał dwóch młodszych braci: Włodzimierza i Emeryka.

Edukacja i studia medyczne

Mateusz Fonberg urodził się 21 stycznia 1840 r. w Kijowie. Początkowo pobierał nauki w domu od ojca, potem uczęszczał do szkoły i gimnazjum w Kijowie, by następnie ukończyć studia lekarskie na Uniwersytecie Kijowskim w roku akademickim 1862–1863 [3]. Podczas studiów był prezesem polskiego Koła Litewskiego studentów Uniwersytetu Kijowskiego, zrzeszającego młodzież z guberni wileńskiej, kowieńskiej i mińskiej.

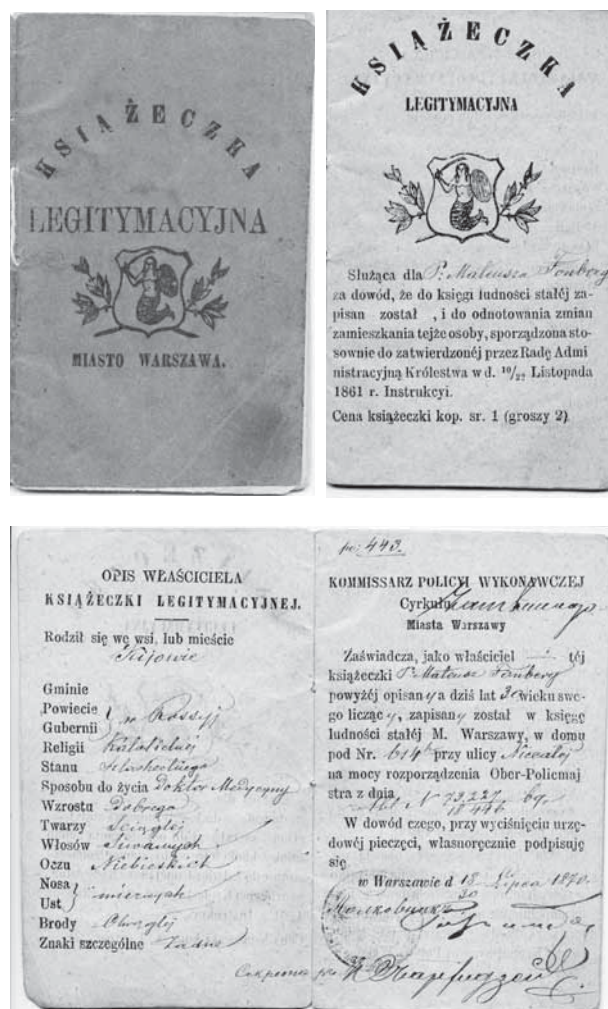
Po rozpoczęciu Powstania Styczniowego usiłował przedostać się do Berdyczowa, gdzie tworzyła się partia powstańcza, ale został schwytany przez żandarmerię i osadzony w więzieniu. Inny przekaz informuje, że Mateusz Fonberg brał udział w odczytywaniu aktu uwłaszczenia włościan (tzw. „Złotej Hramoty”) na wsiach ukraińskich i to stało się powodem aresztowania. Rodzice ciężko przeżyli aresztowanie syna. Matka Mateusza próbowała nakłonić Ignacego Fonberga do podjęcia interwencji w sprawie uwolnienia syna, na co pozwalałaby mu silna pozycja w świecie nauki i zajmowanie wysokich stanowisk przez jego byłych uczniów z Uniwersytetu Kijowskiego. Ignacy Fonberg odwiedził Mateusza w więzieniu, pytając o jego zdanie na ten temat. Mateusz stanowczo odmówił. Po trwającym półtora roku śledztwie został zesłany na Syberię [2].

Zesłanie na Syberię

Na Syberii Mateusz Fonberg przebywał prawie 6 lat, początkowo w Tomsku, a następnie w Tobolsku. Prowadził tam praktykę lekarską. Na podstawie amnestii ogłoszonej w 1869 roku został zwolniony z zesłania, ale zabroniono mu pobytu na Litwie, Wołyniu, Podolu i Ukrainie. Zdecydował się osiedlić w Warszawie [4].

Początki pracy w Warszawie

Po przyjeździe do Warszawy Mateusz Fonberg zgłosił się do znanego fizjologa Feliksa Nawrockiego, profesora Szkoły Głównej Warszawskiej, pod którego kierunkiem prowadził następnie prace doświadczalne. W początkach 1870 roku otrzymał stanowisko asystenta w Klinice Terapeutycznej Szpitalnej profesora Bronisława Chojnowskiego, który w kwietniu tego samego roku zmarł. Jego następcą, prof. N. Andrejew, zwolnił Mateusza Fonberga z asystentury. W połowie 1870 roku Mateusz

Fot. 3. Książeczka legitymacyjna Mateusza Fonberga jako mieszkańca Warszawy (1870 r.)

odbył, wraz z bratem Włodzimierzem, kilkumiesięczną podróż szkoleniową do Szwajcarii i Francji, skąd powrócił po wybuchu wojny francusko-pruskiej [3].

Praca doktorska

Na podstawie badań przeprowadzonych pod kierunkiem Feliksa Nawrockiego Mateusz Fonberg przygotował rozprawę doktorską pt. *O naczynioruchowych nerwach ucha królika*. Obrona pracy doktorskiej odbyła się w 1870 roku na Uniwersytecie Warszawskim, a właściwie na rosyjskim Uniwersytecie Cesarskim, utworzonym po zamknięciu Szkoły Głównej Warszawskiej w 1869 roku. Praca, licząca 18 stron, została opublikowana w języku rosyjskim pt.: *O sosudodwigatelnykh nerwach ucha krolika* i znajduje się w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego [5]. Założenia i wyniki pracy zostały szczegółowo opublikowane po polsku w „Gazecie Lekarskiej” [6]. W swojej pracy Mateusz Fonberg opisał przebieg i funkcję nerwów ucha królika, a wnioski z pracy były następujące (zachowano oryginalną pisownię „Gazety Lekarskiej”):

1. Nerwy naczynio-ruchowe dla naczyń ucha wychodzą z rdzenia kręgowego poniżej 3go kręgu grzbietowego (pomiędzy 4 i 5?) i ztąd za

pośrednictwem szyjowej części nerwu współczulnego dochodzą do ucha.

2. Nerwy naczynio-ruchowe dla ucha znajdują się w nerwie współczulnym; niema ich w nerwach twarzowym, usznym przednim (*n. aur. ant. s. magnus*) i usznym tylnym (*n. aur. post. s. occipitalis minor*).
3. *Nn. auriculares anterior et posterior* powinniśmy uważać za nerwy czuciowe ucha, a nie za ruchowe.
4. Tonus nn. naczynio-ruchowych jest centralny, a nie odruchowy (peryferyczny).
5. Drażnienie nn. czuciowych ucha zmniejsza tonus sąsiednich nerwów naczynioruchowych i tym sposobem wywołuje przekrwienie ucha.

Praktyka Lekarska

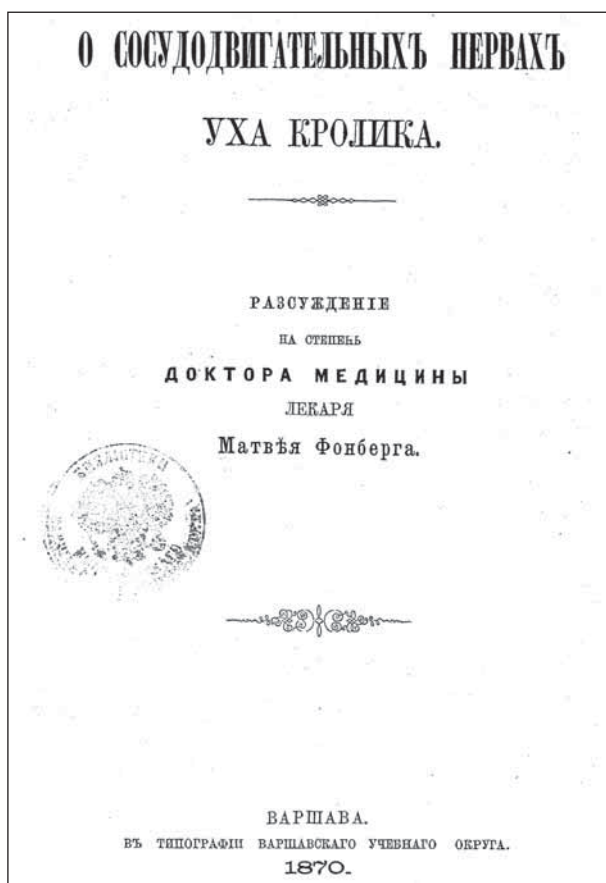
W 1870 roku Mateusz Fonberg został lekarzem w Zakładzie leczniczym prywatnym dla dzieci dr. A. Sikorskiego, mieszczącym się przy ulicy Smolnej 814, przekształconym następnie w Warszawski Szpital dla Dzieci (istniejący do dziś przy ul. Kopernika), gdzie kontynuował pracę bezpłatnie. W latach 1871–1876 był lekarzem kolei Nadwiślańskiej na trasie Warszawa – Kowel oraz pełnił funkcję pomocnika inspektora lekarskiego guberni warszawskiej [2]. W marcu 1877 roku został mianowany lekarzem naczelnym w Szpitalu Czasowym Domu Przytułku i Pracy za rogatkami wolskimi, który następnie przyjął nazwę Szpitala Wolskiego.

Dom Przytułku i Pracy

Dom Zarobkowy, nazwany Domem Przytułku i Pracy, został utworzony w 1830 roku na mocy testamentu Stanisława Staszica. Miał służyć pomocą najbiedniejszym mieszkańcom stolicy. Znajdował się przy ulicy Wolskiej 4. Po Powstaniu Styczniowym przekształcono go na szpital wojskowy, następnie na więzienie dla osób uważanych za przestępców politycznych, a w drugiej połowie 1831 roku został całkowicie zniszczony [7].

Po odbudowie dokonanej w 1834 roku do Domu Przytułku i Pracy przyjmowano osoby zatrzymane przez policję oraz włóczęgów. Liczba miejsc wynosiła początkowo 100, a następnie 200. W 1840 roku urządzono izbę chorych, ale osoby w cięższym stanie odsyłano do szpitali warszawskich: Szpitala Dzieciątka Jezus i Szpitala św. Łazarza. W czasie epidemii cholery w 1848 roku urządzono w Domu Przytułku i Pracy oddział choleryczny.

W 1876 roku, po wprowadzeniu reformy sądowej i zniesieniu sądów policyjnych, zaprzestano wysyłania osób aresztowanych do Domu Przytułku i Pracy. W 1877 roku Rada Miejska Dobroczy-

Fot. 4. Strona tytułowa rozprawy doktorskiej Mateusza Fonberga (1870 r.)

ności Publicznej, sprawująca nadzór nad Domem, postanowiła utworzyć przy nim Szpital Czasowy, a zarząd działem lekarskim powierzono Mateuszowi Fonbergowi.

Szpital Czasowy Domu Przytulku i Pracy

Otwarcie Szpitala Czasowego przy Domu Przytulku i Pracy nastąpiło 5 marca 1877 roku (wg kalendarza juliańskiego, a 17 marca 1877 roku wg kalendarza gregoriańskiego). Funkcję Lekarza Naczelnego piastował Mateusz Fonberg przez 3 lata, do momentu swojej śmierci. Szpital liczył początkowo 80 łóżek, ale po wybuchu wojny turecko-rosyjskiej (1877–1878) pełnił rolę szpitala wojkowego i liczbę łóżek zwiększono do 120. Opiekę pielęgniarską nad chorymi sprawowały siostry zakonne ze Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia pod wezwaniem św. Wincentego á Paulo (Szarytki, z francuskiego: *charité* - miłosierdzie), założonego w 1633 roku we Francji, a przybyłego do Polski jeszcze w XVII wieku. W 1883 roku nazwę szpitala zmieniono na Szpital Wolski przy Domu Przytulku i Pracy.

Z czasów początkowej działalności Szpitala Wolskiego nie zachowały się prawie żadne dokumenty ani wspomnienia. Z cytowanej przez Zbigniewa Woźniewskiego, zachowanej z 1877 roku korespondencji między siostrą przełożoną domu Sióstr Miłosierdzia a ówczesnym kuratorem szpitala, Adolfem Bielskim, wynika, że dochodziło do pewnych nieporozumień na tle podziału kompetencji między lekarzem naczelnym, Mateuszem Fonbergiem, a Siostrą Starszą, Marią Acco, sprawującą nadzór nad pielęgniarkami [7].

Fot. 5. Wspomnienie pośmiertne o Mateuszu Fonbergu, opublikowane w czasopiśmie „Medycyna” (1880 r.)

Nagła śmierć

Mateusz Fonberg umarł nagle, najprawdopodobniej z powodu udaru mózgu, 17 lub 18 września 1880 roku, w wieku zaledwie 40 lat. Wracając ze Szpitala Wolskiego do domu poczuł się źle i wstąpił do apteki, gdzie po krótkim czasie zmarł. Wspomnienie pośmiertne ukazało się w czasopiśmie „Medycyna” [8]. Jego grób znajduje się na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (kwatery 193, rząd 2.).

Rodzina i potomkowie Mateusza Fonberga

W roku 1875, w wieku 35 lat, Mateusz Fonberg ożenił się z Zofią Jaczewską, z którą miał troje dzieci: Annę, która zmarła w wieku 25 lat z powodu ostrego zapalenia wyrostka robaczkowego, Ignacego, który był ziemianinem oraz Stanisławę.

Po śmierci Mateusza Zofia ponownie wyszła za mąż za Grochowskiego, z którym miała kilkoro dzieci, wszystkie zmarły w dzieciństwie.

Fot. 6. Żona Mateusza Fonberga, Zofia z Jaczewskich, II voto Grochowska (ok. 1875 r.)

Wśród potomków Mateusza Fonberga jest wielu naukowców i lekarzy, kontynuujących tradycję rodzinną. Pisząca te słowa praprawnuczka Mateusza Fonberga, Katarzyna Broczek, jest geriatrą w Warszawskiej Akademii Medycznej.

Dalsze losy Szpitala Wolskiego

W okresie I Wojny Światowej Szpital Wolski objął wszystkie budynki Domu Przytulku i Pracy. W 1926 roku władze Warszawy postanowiły przy-

wrócić pierwotną koncepcję fundatora i ponownie stworzyć Dom Zarobkowy. W 1935 roku szpital Wolski przeniesiono z terenów fundacji im. Stanisława Staszica przy ulicy Wolskiej 4 na ulicę Płocką 26, a w 1951 roku przemianowano na Instytut Gruźlicy. Zaś w 1957 roku nazwę Szpital Wolski przyznano, niezgodnie z prawdą historyczną, szpitalowi znajdującemu się przy ulicy Kasprzaka 17. W historii tego szpitala umieszczonej na stronie internetowej [9] można znaleźć informację, że szpital ten jest spadkobiercą i kontynuatorem tradycji trzech szpitali warszawskich: Szpitala św. Ducha (powołanego do życia w 1444 r.), Szpitala Wolskiego (utwo-

rzony w 1883 r.) oraz Szpitala Starozakonnych na Czystem (utworzonego w latach 1894–1902).

Natomiast strona internetowa Instytutu Gruźlicy i Chorób Płuc [10] informuje, że to właśnie Instytut kontynuuje ponad wiekową tradycję i dorobek Szpitala Wolskiego otwartego w 1877 roku jako pierwszy szpital w zachodniej dzielnicy Warszawy. Tak więc do dziś nazwa „Szpital Wolski” jest przyczyną pomyłek i nieporozumień.

Katarzyna Broczek
*Zakład Geriatrii Klinicznej
Akademii Medycznej w Warszawie*

Piśmiennictwo

1. Broczek K. Naukowe i praktyczne informacje o cholery w publikacji Uniwersytetu Wileńskiego z 1830 roku. W: Epidemie w Polsce od czasów najdawniejszych po czasy współczesne. Materiały konferencyjne. Muzeum Farmacji UJ, Kraków, 2005;25–30.

2. Szarejko P. Słownik lekarzy polskich XIX wieku. Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa, 1995, tom III, 183–186.

3. Kościński S. Słownik Lekarzów Polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do 1885 roku. Nakład autora, Warszawa 1888;121.

4. Klukowski Z. Lekarze – Zesłańcy po powstaniu 1863 roku. Drukarnia Wzorowa, Warszawa, 1927.

5. O sosudowigatielnych nerwach ucha krolika. Rozprawa doktorska. Warszawa, 1870.

6. O naczynioruchowych nerwach ucha królika. Streszczenie rozprawy dr. M. Fonberga. *Gazeta Lekarska* 1870;9: 324–328.

7. Woźniewski Z. Historia Szpitala Wolskiego w Warszawie 1877–1944. Aula Medycyna, Warszawa, 1991.

8. *Medycyna*. Czasopismo tygodniowe dla lekarzy praktycznych. 1880; VIII, 39:623.

9. www.szpitalwolski.pl

10. www.igichp.edu.pl